

Láska a smrt

ve vybraných literárních dílech
německého středověku

Sylvie Stanovská

MASARYKOVA
UNIVERZITA

Láska a smrt

ve vybraných literárních dílech
německého středověku

Napsala a vybrané ukázky přeložila

Sylvie Stanovská

MASARYKOVA UNIVERZITA

BRNO 2019

Knihu recenzovali: prof. PhDr. Michaela Soleiman pour Hashemi, CSc.
prof. PhDr. Jiří Munzar, CSc.

© 2019 Masarykova univerzita

ISBN 978-80-210-9235-8

ISBN 978-80-210-9236-5 (online : pdf)

OBSAH

ÚVODEM	5
KAPITOLA 1 / HRDINSKÁ EPIKA – HRDINSKÁ PÍSEŇ	7
KAPITOLA 2 / DVORSKÝ ROMÁN	18
KAPITOLA 3 / NOVELA	33
KAPITOLA 4 / GOTTFRIED ZE STRASSBURGU: TRISTAN A IZOLDA	41
KAPITOLA 5 / HEINRICH Z MORUNGEN: PÍSNĚ O SMRTI Z LÁSKY	64
KAPITOLA 6 / JAN Z TEPLÉ/JAN ZE ŽATCE: ORÁČ Z ČECH: ROZPRAVA ORÁČE SE SMRTÍ	75
POUŽITÁ LITERATURA	81

ÚVODEM

Tato kniha má sloužit čtenářům, kteří chtějí hlouběji proniknout do spletitých dějů hrdinské epiky, dvorského románu a novely, středověkých milostných písní či středověké vrcholné prózy z německojazyčného prostředí. Podává základní informace o autorech a o ději těchto děl a doplňuje je ukázkami z nich v originálním jazyce a v překladech, které až na výjimku děl „Píseň o Nibelunzích“ a „Oráč z Čech“ jsou do češtiny v moderní době převedeny poprvé. Kéž je kniha čtenářům dobrou a spolehlivou průvodkyní po této odlehlé cestě německé středověké literatury.

V Brně v prosinci 2018

Sylvie Stanovská

HRDINSKÁ EPIKA – HRDINSKÁ PÍSEŇ

Hrdinská epika se zakládá na hrdinské látce, jež zpracovává osudy hrdiny a jeho činy. Tito hrdinové se dají často těžko historicky zařadit, představují dávný ohlas starých germánských ság (např. Siegfried z Písňe o Nibelunzích). Píseň o Hildebrantovi se sice dá historicky začlenit do období stěhování národů, postava krále Theodericha Velikého však zde neodpovídá historické skutečnosti. V Písni o Hildebrantovi je Theoderichova role obrácena oproti historické pravdě. V písni se líčí, jak Hildebrant prchá s Theoderichem před Odoakarem, ve skutečnosti však Theoderich Odoakara zabil.

V písni o Nibelunzích se spojují burgundský okruh pověstí o úpadku Burgundů s pověstmi o hrdinovi Siegfriedovi. Dále zde vystupuje hunský náčelník Attila, který je zde líčen oproti očekávání v pozitivním světle. V době vzniku písně nebylo zřejmě moudré vyjadřovat se o Attilovi špatně. Píseň o Nibelunzích má některé pohádkové rysy (Siegfriedova čapka způsobuje zmizení jejího nositele, postavy vodních panen, které Hagenovi věští tragický konec výpravy Burgundů do Attilovy země).

Píseň o Hildebrantovi

Píseň o Hildebrantovi, jediná dochovaná německy psaná hrdinská píseň, byla zřejmě již v 4. desetiletí 9. století zapsána dvěma písaři karolínskou minuskulí na vnější strany (listy 1^r a 76^v) rukopisu 2 Ms. Theol.54 (uchován v Murhardsche Bibliothek der Stadt Kassel und Landesbibliothek).¹ Text se nedochoval celý, konec písně chybí. Pointu písně ovšem známe z eddického okruhu, z písně „Asmundar saga kappabana“.

Představme si bojiště, na kterém „se potkají dva vojevůdci“: starší, zkušený Hildebrant, se ptá o mnoho mladšího, z kterého rodu pochází. Dostává odpověď, která jej zasáhne jako blesk: Mladý muž se jmenuje Hadubrant, ví, že jeho otec Hildebrant zemi opustil, když byl ještě dítě. Hildebrant prý následoval Theodericha, který byl na útěku před Odoakarem (pravý obraz dějinných událostí je však znám, Theoderich ve skutečnosti Odoakara usmrtil, zde se jedná o básnickou licenci). Habubrant myslí, že Hildebrant, jeho otec, je už dlouho mrtvý.

1 Dle Lexikonu autorů – Deutschsprachige Literatur des Mittelalters – Verfasserlexikon, Studienauswahl, Berlin 2001, 307.

Co má překvapený Hildebrant říct, jak mu má osvětlit svou identitu, aby svého syna příliš neznejstil, když je Hadubrant přesvědčený, že jeho otec je mrtvý? Hildebrant se napřed pokouší skutečnost, že je jeho ztraceným otcem, vyjádřit opisem: „Nevíš, s jak blízké příbuzným mužem mluvíš!“ Mladý bojovník je ale velmi nedůvěřivý. Od této chvíle text působí jako mistrovská zkratka pocitů obou protagonistů, dialog, ve kterém se střídá zkušenost s nezkušeností, životní zklamání starého bojovníka a mladická zaslepenost jeho syna.

Starý bojovník nabízí mladému darem – jako pokus naklonit si jej – zdobené náramky ze zlata hunského původu. Mladý bojovník však, místo aby dar přijal, proti němu namíří hrot svého kopí: chce bojovat.

Nyní slyšíme nářek starého bojovníka Hildebranta, v němž se odráží všechno zklamání starého člověka: třicet let bojoval v prvních řadách vojska lučištníků a smrt si jej nevzala. Nyní, což je jeho největší tragédie, jej má zabít jeho vlastní dítě! Jeho slova svědčí o jeho zoufalství: „Ty, vládnoucí Bože, (hled), zlý osud se naplňuje!“

Ani tento starobylý nářek zaslepeného mladého Hadubranta nepřesvědčí. Přímo baží po boji. Jaký je to rozdíl – perspektiva starého a mladého bojovníka je zde mistrně zachycena.

Mistrně je líčen také jejich boj: zablýsknou se meče, dřevce se zavrtají do štítů z lipového dřeva... co bychom se ještě všechno dozvěděli, kdyby text právě v tomto místě nebyl přerušen...

Z eddické písně „Asmundar saga kappabana“ známe smutný konec: Hildebrant oplakává svého syna, který mu leží u nohou.

Jedná se tu o tragédii z doby stěhování národů, která nám v tomto textu v několika momentech děje vystává před očima, z dob, kdy jeden druhému nedůvěřoval, z dob, kdy čas zavál bojovníka nadlouho pryč, až se povědomost o něm ztrácela. Tato tragédie – nedorozumění mezi otcem a synem, končící synovou smrtí, vytváří velké básnické memento.

Jako hlavní rétorický prostředek je zde užít náslovný rým (aliterace):

Hiltibrant enti **H**adubrant untar **h**eriun tuem.
 sunufatarungo iro saro rihtun,
 garutun sē iro **g**udhamun, **g**urtun sih iro suert ana
chind in **ch**unincriche. **ch**ud ist mi al irmindeot.
 dat Hiltibrant **h**aetti min fater, ih **h**eittu **H**adubrant.
 „welaga nu, waltant got“, quad Hiltibrant, „wewurt skihit“!

K pojetí lásky a smrti v Písni o Hildebrantovi

Láska k synovi zde vystupuje do popředí v Hildebrantově nářku a jeho zklamání ze setkání se synem. Smrt je zde chápána jako něco, co prostupuje vším a co bojovníka doprovází právě při návratu domů. Hildebrant nejméně očekává blízkost smrti, která mu hrozí v konfliktu se synem. O to větší je zoufalství, které vyplývá z nutnosti boje se synem a z možnosti, že jej zabije. Čest bojovníka zde znamená víc než pokrevní příbuzenství. To je typický postoj bojovníka z dob stěhování národů.

Originální text Písně o Hildebrantovi:

- Ik gihorta ðat seggen,
 ðat sih urhettun aenon muotin:
 Hiltibrant enti Hadubrant untar heriun tuem.
 sunufatarungo iro saro rihtun,
 5 garutun se iro guðhamun, gurtun sih iro suert ana,
 helidos, ubar hringa, do sie to dero hiltiu ritun.
 Hiltibrant gimahalta, Heribrantes sunu, – her uuas heroro man,
 ferahes frotoro – her fragen gistuont
 fohem uuortum, hwer sin fater wari
 10 fireo in folche,
 „eddo hwelihhes cnuosles du sis.
 ibu du mi enan sages, ik mi de odre uuets,
 chind in chunincriche. chud ist mi al irmindeot.“
 Hadubrant gimahalta, Hiltibrantes sunu:
 15 „dat sagetun mi usere liuti,
 alte anti frote, dea erhina warun,
 dat Hiltibrant haetti min fater, ih heittu Hadubrant.
 forn her ostar giweit, floh her Otachres nid,
 hina mit Theitrihhe enti sinero degano filu.
 20 her furlaet in lante luttilla sitten,
 prut in bure barn unwahsan,
 arbeo laosa. Her raet ostar hina.
 des sid Detrihhe darba gistuontun,
 fateres mines: dat uuas so friuntlaos man.
 25 her was Otachre ummet tirri,
 degano dechisto miti Deotrihhe.
 her was eo folches at ente: imo was eo fehta ti leop:
 chud was her chonnem mannum.
 ni waniu ih iu lib habbe.“
 30 „wettu irmingot, guad Hiltibrant, obana ab heuane,
 dat du neo dana halt mit sus sippan man
 dinc ni gileitos!”
 want her do ar arme wuntane bauga,
 cheisuringu gitan, so imo der chuning gap,
 35 Huneo truhthin: „dat ih dir it nu bi huldi gibu.“
 Hadubrant gimahalta, Hiltibrantes sunu:
 „mit geru scal man geba infahan
 ort widar orte.
 du bist dir, alter hun, ummet spaher;

- 40 spenis mih mit dinem wortum, wili mih dinu speru werpan.
 pist also gialtet man, so du ewin inwit fortos.
 Dat sagetun mi seolidante
 westar ubar wentilseo, dat inan wic furnam:
 tot ist Hiltibrant, Heribrantes suno.“
- 45 Hiltibrant gimahalta, Heribrantes suno;
 „wela gisihu ih in dinem hrustim,
 dat du habes heme herron goten,
 dat du noh bi desemo riche reccheo ni wurti.“
 „welaga nu, waltant got, quad Hiltibrant, wewurt skihit!
- 50 ih wallota sumaro enti wintro sehstic ur lante,
 dar man mih eo scerita in folc sceontantero.
 so man mir at burc enigeru banun ni gifasta.
 nu scal mih suasat chind suertu hauwan,
 breton mit sinu billiu – eddo ih imo ti banin werdan.
- 55 doh maht du nu aodlihho, ibu dir din ellen taoc,
 in sus heremo man hrusti giwinnan,
 rauba birahanen, ibu du dar enic reht habes.“
 „der si doh nu argosto quad Hiltibrant, ostarliuto,
 der dir nu wiges warne, nu dih es so wel lustit,
- 60 gudea gimeinun. Niuse de motti,
 hwerdar sih hiutu dero hregilo rumen muotti,
 erdo desero brunnono bedero uualtan!“
 do lettu se aerist asckim scritan
 scarpen scurim, dat in dem sciltim stont.
- 65 do stoptun to samane staimbort hludun,
 heuwun harmlicco huitte scilti,
 unti im iro lintun luttilla wurtun,
 giwigan miti wabnum...²

Prozaický překlad

Slyšel jsem vyprávět, že se setkali dva bojovníci, Hildebrant a Hadubrant, (sami) mezi dvěma vojsky, dva lidé stejné krve, otec a syn, upevnili si zbroj, narovnali své kroužkové železné košile a přes ně si opásali své meče, muži, když vyjeli k tomuto boji. Hildebrant, Heribrantův syn, začal svou řeč – byl starší a také zkušenější, málo slovy se ptal, z kterého rodu je otec toho druhého: „řekni mi, ke kterému rodu patříš. Když mi povíš jen jedno jméno, budu už vědět, kdo jsou ti ostatní, členové rodu. Zním celý rod.“ Hadubrant, Hildebrantův syn, odpověděl: „moji lidé mi řekli, staří a zkušenější, kteří žili již dlouho, že můj otec se jmenuje Hildebrant. Mé jméno je Hadubrant. Otec kdysi odešel na východ, utíkal před Odoakerovým hněvem, spolu s Theoderichem a mnoha jeho bojovníky. Ve své vlasti nechal svou

2 Přejato z: Althochdeutsche Literatur. Eine kommentierte Anthologie. Althochdeutsch/Neuhochdeutsch. Übersetzt, herausgegeben und kommentiert von Stephan Müller. Stuttgart 2007, s. 28 a násl.

bezbrannou mladou ženu a malé dítě. Ujel na východ. Poté pocítil Theoderich jeho ztrátu, byl tak velmi bez přátel. Můj otec, Theoderichův věrný přítel a následovník, sdílel nesmírný hněv vůči Odoakarovi. Vždy jel před celým vojskem. Každý boj mu byl vítán. Znali jej ti nejstatečnější. Nevěřím, že je mezi živými.“

„Volám Boha v nebi za svědka, že sis ještě nikdy tak blízkého příbuzného nevyvolil za protivníka.“ Poté uvolnil z paže náramky z císařského zlata, které mu král, panovník Hunů, daroval, (a řekl): „to ti daruji z přátelství“. Hadubrant, Hildebrantův syn, ale odpověděl: „Muž má takové dary přijímat oštěpem, hrot proti hrotu! Starý Hune, jsi velmi lstivý, chceš mne ukolébat svými slovy, abys mne pak o to lépe mohl trefit svým oštěpem. Už jsi tak starý, a ještě tak plný lstivosti. Víím to od námořníků, kteří přijeli přes moře od západu, že mi mého otce vzal boj: mrtev je Hildebrant, Heribrantův syn!“

Hildebrant, Heribrantův syn, řekl: „Na Tvé zbroji vidím jasně, že máš doma mocného pána a že jsi kvůli němu ještě nemusel jít do vyhnanství. Ty, vládnoucí Bože, (hleď), pokračoval Hildebrant, zlý osud se naplňuje! Šedesát jar a zim jsem byl pryč ze země. Vždy jsem byl v řadách lučištníků. Poté, co mne před žádným hradem smrt nedohonila, se má stát, že mne vlastní syn zabije mečem, porazí mne k zemi svou zbraní, anebo mu přinesu smrt já. Tak nyní, pokud ti vystačí síla, můžeš obrát starého bojovníka o brnění, vzít si kořist, jestli na to budeš mít právo. Z těch, kteří šli na Východ, by byl opravdu ten nejzbabělejší, kdo by ti nechtěl dopřát boj, po kterém tak prahneš, boj mezi námi. Nechtě tedy vyzkouší ten, komu je to určeno, kdo z nás obou ztratí brnění, kdo jej získá!“

Napřed se bili dřevci z osikového dřeva, tak tvrdě, až se dřevce zavrtaly do štítů. Potom se bili štíty. Tak velmi bili do štítů, až se lipové dřevo tříštilo, rozbité nárazy zbraní... (nedokončeno). (překlad autorka)

Píseň o Nibelunzích

Píseň o Nibelunzích se dochovala celkem v 11 více či méně kompletních rukopisech a ve 23 fragmentech. Nejdůležitějšími a nejstaršími rukopisy jsou:

A – Mnichov, cgm 34, 4. čtvrtina 13. století;

B – St. Gallen, Klášterní knihovna, Ms. 857, 2. či 3. čtvrtina 13. století;

C – Donaueschingen, cod. 63, 2. čtvrtina 13. století;

J (I) – Berlín, mgf. 474, 4. čtvrtina 13. století.

Anonymní autor Písně mohl pocházet z Rakouska či z východního Bavorska. Často se v této souvislosti zmiňuje osobnost pasovského biskupa Wolfgera z Erly (ve funkci 1191–1204), který byl mecenášem např. známého německého minnesengera Walthera z Vogelweide. Autor Písně by mohl pocházet z okruhu jeho dvora.³

O Písni o Nibelunzích se dá říci, že je v první rovině příběhem o hrdinovi Siegfriedovi a antihrdinovi, burgundském králi Guntherovi, který je slabý, aby mohl vládnout, a za něhož

3 Dle Lexikonu autorů, sloupec 551–558.

jedná pobočník Hagen. Siegfried Guntherovi zprvu pomáhá ve válce i k získání ženy. Dívkou Brunhildu, Guntherovu ženu, Gunther nedokáže zkrotit a Siegfried mu opět pomáhá. Svým vzrůstajícím vlivem se stává pro burgunský rod nebezpečným a Hagen osnuje jeho vraždu.

Ve druhé rovině je Píseň i Nibelunzích příběhem velké lásky Kriemhildy k Siegfriedovi a její nenávisti k vlastní rodině po Siegfriedově vraždě. Více se dozvíme z obsahu Písně.

V královské rodině Burgundů, sídlících ve Wormsu, byli čtyři sourozenci: král Gunther a jeho bratři Gernot a nejmladší Giselher, a jejich sestra, krásná Kriemhilda. Jejich poradce byl Hagen, zkušený muž, který se všemi prostředky snažil zajistit blaho rodiny. Dozvíme se, jak velmi špatně jeho pomoc rodině dopadla.

Siegfried

Za nějakou dobu přichází do Wormsu mladý a statečný rek, také královský syn, Siegfried z Xanten. Zná jej jen Hagen, který o něm ví, že usmrtil draka a vzal Nibelungům (o nichž se dodnes neví, kdo vlastně byli) poklad. Siegfried chce žádat o ruku krásnou Kriemhildu. Zůstává ve Wormsu celý rok a pomáhá rozhodnout válku proti Sasům. Teprve poté poprvé vidí Kriemhildu:

281: Nu gie diu minneklíche, alsô der morgenrôt
tuot ûz den trüeben wolken. Da sciet von maneger nôt
der si da truog im herzen und lange het getân
er sach die minneclíchen nu vil hêrlichen stân.⁴

(Kráska se zjevila jako ranní záře,
když vychází zpod temných mraků. Siegfried se osvobodil
od velkého hoře lásky, ten, který Kriemhildu nosil ve svém srdci,
tak velmi dlouho. Nyní viděl tuto krásnou dívku,
jak zde stojí.)

283: Sam der liehte mâne vor den sternen stât,
Des scîn sô lûterlíche ab den wolken gât,
Dem stuont si nu gelíche vor maneger frouwen guot,
Des wart dâ wol gehoehet den zierden helden der muot.

(Tak jako jasný měsíc září více než hvězdy,
jehož světlo jasně svítí z mraků,
tak stála před mnoha výtečnými dámami.
Tento pohled pozvedl hrdinovu mysl.)

4 Dle edice Siegfrieda Grosseho.

Brunhilda

Ve velké dálce, na Islandu, žije pověstmi opředená panna Brunhilda. Oproti našim dnešním představám má vlastnosti, které spíše udivují: umí házet oštěpem a metat kameny do veliké dálky, také daleko skákat (tyto vlastnosti jsou zřejmě ohlasy nejdávnějších ság). O tuto pannu se chce ucházet král Gunther. Ona ovšem chce za muže jen toho, kdo ji v těchto disciplínách pokoří. Na radu Hageny poprosí Gunther Siegfrieda o pomoc. Siegfried chce za odměnu Kriemhildinu ruku, což je mu také Guntherem přislíbeno. A tak se oba plaví na Island.

Při příjezdu se Siegfried přetvařuje, jakoby byl Guntherovým vazalem. Přidrží mu například třmen, aby mohl sestoupit s koně. Siegfried zastupuje při závodě s Brunhildou Gunthera ve všech „sportovních“ disciplínách. Kouzelná čapka, kterou přitom užívá, jej pomůže připodobnit se Guntherovi, takže Brunhilda nic nepozná. Poražená Brunhilda souhlasí, že se stane Guntherovou ženou. Siegfriedova pomoc je první známkou Guntherovy slabosti.

Po návratu se ve Wormsu se slaví dvojité svatba, Guntherova s Brunhildou a Siegfriedova s Kriemhildou. Vydaří se ale pouze jedna z obou svatebních nocí. Gunther musel zažít velmi hořké zklamání. Silná Brunhilda chce klid – jednoduše jej pověsí na hřeb ve zdi, kde musí strávit celou noc. Je to další známka jeho slabosti.

Gunther se s tímto tajemstvím svěřil Siegfriedovi. Ten je opět ochoten mu pomoci. V jedné z dalších nocí Brunhildu opět s pomocí čapky, která mu dává Guntherovu podobu, přemůže. Jeho čin je opsán metaforicky: vezme Brunhildě pás a prsten. Od tohoto okamžiku Brunhilda ztratí svou sílu. Do hry zde vstupují pohádkové atributy.

Oba páry tak šťastně žijí po deset let na svých dvorech. Siegfriedovi a Kriemhildě se narodí na dvoře v Xanten syn Gunther, králi Guntherovi a Brunhildě syn Siegfried. Siegfried a Kriemhilda dostávají z Wormsu pozvání, aby se dostavili na slavnost. Pozvání přijímají. Ale co se posléze stane? Nešťastná událost, která později povede k Siegfriedově smrti.

V následující scéně se vyjevují charaktery obou královen. Každá chce mít právo být první. To nelze. Proto dochází k urážce Brunhildy Kriemhildou. Spor královen je klíčová scéna děje celé Písně.

Spor královen

O sporu královen zde pojednáme blíže. Královy se urážejí již během úvodního turnaje, který byl uspořádán k počtě hostů. Brunhilda považuje Siegfrieda za Guntherova vazala, což Kriemhilda ostře odmítá. Spor vyvrcholí před chrámem, do kterého chce Brunhilda při cestě na mši vkročit jako první. To Kriemhilda nesnese. Vyzradí velké tajemství. Naznačí Brunhildě, že ví, kdo ji přemohl o svatební noci, že to byl Siegfried, a co horšího: ukáže jí její prsten a pás. Brunhilda vše poví Guntherovi. I když si Gunther na Siegfriedovi vynutí přísahu, že to tak nebylo, oba vědí, jak věci doopravdy proběhly. Siegfried sice Kriemhildu ostře